

1/278

2025-yil, noyabr 19(65)-son

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

ISSN 2021-9752

«Til va adabiyot – Языка и литературы – Language and literature» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

18

NOYABR

O'ZBEKISTON DAVLAT BAYROG'I QABUL QILINGAN KUN

O'zbekiston bayrog'i

Qalbimiz to'la surur,
To'yiyo yurt tuprog'i,
Hilpirab turar mag'rur,
O'zbekiston bayrog'i.

Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.

Ifrixor dilimizda,
U yo'ldosh yo'limizda,
Yuksalar qo'limizda,
O'zbekiston bayrog'i.

Gumbazlarda,
yuksakda,
Peshtoglarda, falakda,
Ko'ngillarda, yurakda,
O'zbekiston bayrog'i.

Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.

Iqbol Mirzo

Qo'shish

Tahrirlash

Ulashish

Word'ga

Imzo

Qodirjon MO'YDINOV,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti
 moydinovqodirjon1973@gmail.com

SUD NUTQI LEKSIK BIRLIKLARINING MA'NOVIY MUNOSABATLARI

Annotatsiya: tilshunoslikda leksik-semantik guruhlar tarkibidagi lug'aviy birliklarni aniqlash, ularning o'zaro munosabatini sohalar leksikasi doirasida o'rganish tadqiqot obyekti sifatida maydonga chiqdi. Mazkur maqolada o'zbek tili sud nutqi leksikasi tarkibidagi lug'aviy birliklarning ma'noviy munosabatlari o'rganildi.

Kalit so'zlar: *yuridik hujjat, sistem leksikologiya, semantik maydon, giponimiya, graduonimiya, giperonim, darajalanish.*

Annotation: in linguistics, the object of research is the identification of lexical units within lexical-semantic groups, the study of their interrelationships within the framework of the lexicon of fields. This article examines the semantic relationships of lexical units within the legal lexicon of the Uzbek language.

Key words: *lexicon, jurisprudence, judicial body, legal document, legal term, systemic lexicology, semantic field, hyponymy, graduonymy, hyperonym, gradation.*

Аннотация: в языкознании выделение лексических единиц в лексико-семантические группы и изучение их взаимосвязей в лексике определённых полей стали предметом исследования. В данной статье исследуются семантические связи лексических единиц в лексике судебной речи узбекского языка.

Ключевые слова: *юридический документ, системная лексикология, семантическое поле, гипонимия, градуонимия, гиперонимия, градация.*

Sud nutqi leksikasi ham o'ziga xos semantik maydon bo'lib, u muayyan leksik-semantik guruhlardan tashkil topadi. Aniqrog'i, yuridik til leksikasi tarkibidagi leksik-semantik guruh birliklari o'zaro: 1) sinonimik; 2) giponimik; 3) semantik graduonimik; 4) antonimik; 5) partonimik; 6) funksionimik munosabatda kuzatiladi.

O'zbek tilshunosligida giponimiya hodisasi haqida H.Ne'matov, R.Rasulovlarning o'quv qo'llanmasida [1], R.Safarova[3] va A.Sobirovlarning[4] monografiyalarida fikr bildirilgan. Xususan, A.Sobirovning monografiyasida ta'kidlanishicha: "Muayyan turlarga nisbatan umumiy ma'noni ifodalovchi va semantik maydonning yadrosi (markazi) da keluvchi bosh so'zga, dominantaga nisbatan *giperonim* atamasi ishlatiladi. Bu so'z jinsni bildiradi. *Giponim* ma'lum bir jinsning turini bildiruvchi leksik birlik sifatida yuzaga chiqadi. O'zi bilan teng qiymatga ega bo'lgan turdosh giponimlar bilan birgalikda giperonimga tobe bo'ladi"[4].

Sud nutqi leksikasiga oid birliklar o'rtasida ham giponimik munosabatlar ko'p kuzatiladi. Ular ishlatilish darajasiga ko'ra sinonimik munosabatdan keyingi o'rinda turadi.

Sud nutqi leksikasi tarkibidagi umumiste'mol so'zlar o'rtasidagi giponimik munosabatlar haqida maxsus to'xtalmaymiz. Chunki ularning ayrimlari haqida tilshunoslikda yetarlicha fikrlar bildirilgan. Biz, asosan, yuridik tilda ishlatiladigan yuridik terminlar giponimiyasiga to'xtalamiz. G.G'ulomova giponimik aloqa yuridik terminologiyaning asosini tashkil etishini ta'kidlab, *jinoiat, jazo* giponimlarining giponimlari haqida fikr bildiradi[6].

Sud nutqi leksikasining quyidagi birliklari o'rtasida gipero-giponimik munosabat kuzatiladi:

Bayonnoma giperonimining giponimlari: guvohni so'roq

qilish bayonnomasi, jabrlanuvchini so'roq qilish bayonnomasi, yuzlashtirish bayonnomasi, voqea joyini ko'zdan kechirish bayonnomasi, shaxsni tanib olish uchun ko'rsatish haqida bayonnoma, tintuv haqida bayonnoma, ayblanuvchini so'roq qilish bayonnomasi; sud majlisi bayonnomasi va b.

Javobgarlik giperonimining giponimlari: mulkiy javobgarlik, moddiy javobgarlik, ma'muriy javobgarlik, xalqaro huquqiy javobgarlik, jinoiy javobgarlik va b.

Sud giperonimining giponimlari: oliy sud, fuqarolik sudi, jinoyat sudi, harbiy sud, iqtisodiy sud, ochiq sud, yopiq sud va b.

Sud ekspertizasi giponimlari: sud-filologik ekspertizasi, sud-lingvistik ekspertizasi, sud-biologik ekspertizasi, sud-kimyoviy ekspertizasi, sud-tibbiyot ekspertizasi, xatshunoslik ekspertizasi, sud-narkologik ekspertizasi, sud-psixiatriya ekspertizasi, sud-buxgalteriya ekspertizasi, eksqumatsiya (murdani qazib olish va qayta ko'mish), sud-elektroakustik ekspertizasi, sud-avtotexnika ekspertizasi, sud-ballistika ekspertizasi, sud-trassalogiya ekspertizasi va b.

Eslatamiz, muayyan semantik maydonga birlashuvchi leksemalar umumiy va xususiy belgilariga ko'ra o'zaro birlashadi yoki farqlanadi. Aniqrog'i, "sud ekspertizasi" giperonimining giponimlari mazmuni, maqsadi va qo'llanishiga ko'ra o'zaro birlashsa, joriylanishiga ko'ra xususiy – alohidadir. A.Sobirov ta'kidlaganidek: "Aynan mana shu jihat so'zlarning tildagi daxlsizligini, xususiyiligini ta'minlaydi va ularni muayyan paradigmalarga birlashtirish imkonini beradi"[4,12].

Qaror giperonimining giponimlari: jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida qaror, jinoyat ishini ish yurituviga olish haqida qaror, dastlabki tergovni tergovchilar guruhiga topshirish to'g'risida qaror, dastlabki tergovda

tergovchilar guruhini ko'paytirish to'g'risida qaror, tergov guruhi tarkibini o'zgartirish haqida qaror, jinoyat ishining tergovga tegishiligi bo'yicha yuborish to'g'risida qaror, tintuv o'tkazish haqida qaror, shaxsiy tintuv o'tkazish haqida qaror, ayblovni o'zgartirish haqida qaror, jabrlanuvchini majburiy keltirish haqida qaror, O'zbekiston Respublikasi nomidan hal qiluv qarori, qamoqqa olish haqida qaror, sud-tibbiy ekspertizasi tayinlash haqida qaror va b.

Qotillik. Qotillik. Qotil bo'lish, qotil ekanlik, odam o'ldirish [6, 347]. Qotillik giperonimining giponimlari: *pichoqlash, zaharlash, bo'g'ish, otish, bo'g'ilish, dimiqtirish, urish, do'pposlash, killer yollash, arqonga osish* va boshqalar.

Agar "sud ekspertizasi" giperonimining giponimlari joriylanishiga ko'ra o'zaro farqlansa, qotillik giperonimining giponimlari esa odam o'ldirish jinoyatining qanday usulda amalga oshirilishiga ko'ra farqlanadi. Qiyoslaymiz: *qotillik* – umuman odam o'ldirish; *killer yollash* – yollanma qotil vositasida odam o'ldirish; *pichoqlash* – sanchib kiruvchi o'tkir tig'li qurol – pichoq vositasida amalga oshirilgan qotillik; *zaharlash* – zaharli moddalar vositasida amalga oshirilgan qotillik; *bo'g'ilish* – zaharli gaz vositasida amalga oshirilgan qotillik; *otish* – qurol (miltiq, pistolet va sh.k.) vositasida amalga oshirilgan qotillik; *bo'g'ish* – bo'g'ish orqali amalga oshirilgan qotillik; *dimiqtirish* – suvga cho'ktirish orqali amalga oshirilgan qotillik; *urish, do'pposlash* – qattiq jismlar vositasida amalga oshirilgan qotillik va boshqalar.

Demak, giperonimlar umumiylik (jins), giponimlar – xususiyliklar (tur) bo'lib, ular semantik jihatdan turlicha bo'lgan birliklar orqali voqelanadi.

Sistem leksikologiyada giper-giponimik, xolo-meronimik (butun-bo'lak), graduonimik (darajalanish), funksional va boshqa munosabatlar keng o'rganilmoqda. Bular ichida graduonimik (darajalanish) hodisasining tilshunoslikda keng o'rganilganini kuzatish mumkin. Bu masala E.Begmatov, H.Ne'matov, R.Rasulov, O.Bozorov, S.G'iyosov, R.Safarova, M.Narziyeva, Sh.Orifjonova, M.Fayzullayevlarning tadqiqotlarida yoritilgan.

Sud nutqi leksikasiga oid birliklar o'rtasida faol bo'lgan semantik graduonimiyani uchratish mumkin. Semantik

graduonimiya sud nutqi leksikasining umumiste'mol so'zlar va yuridik terminlar qatlamiga xos birliklarda kuzatiladi. Xususan, sud nutqi leksikasida graduonimik munosabatda bo'lgan quyidagi birliklarni misol qilib keltirish mumkin:

gumon qilinuvchi → sudlanuvchi → ayblanuvchi → aybdor → mahkum → mahbus → residevist; residevist → xavfli residevist → o'ta xavfli residevist (O'zR JK 44-52 moddalar); jarima → muayyan huquqdan mahrum qilish → axloq tuzatish ishlari → xizmat bo'yicha cheklash → qamoq → intizomiy qismga jo'natish → ozodlikdan mahrum qilish → umrbod ozodlikdan mahrum qilish (O'zR JK 434-modda); chertmoq → turtmoq → urmoq → do'pposlamok;

shikastlamok → jarohat yetkazmoq → chalajon qilmoq → o'ldirmok; dastlabki tergov → tergov → surishtiruv bosqichlari → hibsga olish → sud → jazolash (yoki oqlash) → apellyatsiya → kassatsiya; yengil jinoyat → ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat → ijtimoiy xavfi katta bo'lgan jinoyat → og'ir jinoyat → o'ta og'ir jinoyat; o'g'ri → o'g'riboshi → qonundagi o'g'ri; mayda bezorilik → bezorilik → jinoyatchilik; jarima to'lash → mol-mulkni musodara qilish → ozodlikdan mahrum etish → umrbod qamoq jazosiga hukm qilish va b.

Demak, sud nutqi leksikasiga oid birliklar ichida graduonimik munosabatlarning: 1) ichki darajalanish; 2) leksik-semantik guruhlar yoki mazmuniy to'dalar o'rtasidagi darajalanish; 3) moddiy borliqdagi asosiy tushunchalarni ifodalovchi birliklar o'rtasidagi darajalanishlar [4, 146-149] kabi turlari kuzatiladi. Graduonimik munosabatdagi ushbu birliklar jinoiy yoki huquqbuzarlik harakati qanday boshlanib, qay tarzda rivojlanib va oxir-oqibatda nima bilan tugashini ko'rsatib bera oladi.

Xullas, obyektiv borliqda hamma narsadan uzilgan, alohida narsaning o'zi bo'lmaganidek, tilda ham lisoniy birliklar u yoki bu munosabat orqali o'zaro bog'langan bo'ladi, muayyan paradigmalarga birlashadi. Ushbu paradigmatic qatorlar ochiq ekanligi bilan xarakterlanadi. Ular davr ruhiga, zamon talabiga mos ravishda tinmay yangilanib turadi. Zero, leksik sistemaning o'zi ochiq sistemadir, yangilanib, boyib turadigan sistemadir

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Toshkent: Ўқитувчи, 1995.
2. Orifjonova Sh. O'zbek tilida lug'aviy graduonimiya: Filol.fan.nomz...dis. avtoref. – Toshkent, 1996.
3. Safarova R. Leksik-semantik munosabat turlari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
4. Sobirov A. O'zbek tilining leksik sathini sistemalar sistemasi tamoyili asosida tadqiq etish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
5. O'zbekiston advokatlarining himoya nutqlari. – Toshkent: Adolat, 2006.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. – Toshkent: O'zME, 2006.

Nazira YANGIBAYEVA. “MAORIF VA O‘QITG‘UCHI” JURNALIDA O‘ZBEK SHEVALARINING O‘RGANILISHIDA RUS OLIMLARINING QARASHLARI.....	30
Aziza RASULOVA. TILSHUNOSLIKDA SABAB VA NATIJA MUNOSABATI.....	32
Qodirjon MO‘YDINOV. SUD NUTQI LEKSIK BIRLIKLARINING MA‘NOVIY MUNOSABATLARI.....	34
Gulchehra KELDIYOROVA. OKSYUMORONNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	36
Otabek ESHONQULOV. NEMIS VA O‘ZBEK TILLARI MAQOLLARI ORASIDAGI TIL ICHKI KORRELYATSIYALARI.....	38
Эльдар ХУСАНОВ. ЗНАЧЕНИЕ ДИАЛЕКТИЗМОВ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	40
Shakhnoza BEKMUROTOVA. THE HISTORY OF METAPHORICAL COMPOUND WORDS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES.....	43
Saodat SAIDAKBAROVA. A COMPARATIVE ANALYSIS OF LINGUACULTURAL ASPECTS OF MEN’S SPEECH IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES, DRAWING ON 20TH-CENTURY LITERARY NOVELS.....	46
Malik KABIROV. SYNTACTIC ASSIMILATION OF BORROWED WORDS.....	49

ADABIYOTSHUNOSLIK

Xamida JURAQOBILOVA. SHE’RIY MATNLARDAGI KOGNITIV METAFORANING POETIK TABIATI	53
Yorkeyin NASIRDINOVA. TASAVVUF, HOKIMIYAT VA ESTETIK QARASHLAR: TOUTANTNING NAVOIY TALQINI VA O‘ZBEK NAVOIYSHUNOSLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARI.....	56
Oqiljon MAVLONOV. TASAVVUFIYLASHTIRISH G‘OYASI HAM BORLIGIDAN XABARDORMISIZ?.....	59
Анвар РАДЖАБОВ. ПОЭТИКА ПРОТЕСТА И РОМАНТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ СВОБОДЫ В ПОЭМАХ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА	62
Susana MAMADALIYEVA. A STUDY OF LETTERS AND CORRESPONDENTS IN WORKS CREATED IN THE PERIOD OF NEW UZBEKISTAN AND FOREIGN LITERATURE	66

ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Malika ALTIBAYEVA. Malohat AHMEDOVA. LINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI RESURLAR VA O‘Z-O‘ZINI BAHOLASH METODIKASI.....	69
Gulnoza DJURAKULOVA. O‘ZBEKISTON MEDIAMAKONIDA NOTIQLIK MAHORATI: PEDAGOGIK YONDASHUVLAR.....	71
Nurbek UMAROV. KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI	73
Xulkaroy BABAYEVA. OLIV TA‘LIMDA REFLEKSIV TEXNOLOGIYALARNING SAMARALI QO‘LLANILISHI: TA‘LIM JARAYONIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.....	75
Dilnoza QUVATOVA. O‘YIN TEXNOLOGIYALARINING O‘QUVCHILARDA MANTIQUIY-MUHOKAMAVIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI TA‘SIR MEKANIZMLARI	77
Risolat TURDIBEKOVA. TALABALARNING OG‘ZAKI NUTQINI OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI	79
Гулчеҳра МАХМАДИЕВА. ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ С ПОМОЩЬЮ ИММЕРСИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	82
Камиля НАБИЕВА. ИН И ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ: НОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА.....	84
Лилия ИСКАНДАРОВА. СКОРОГОВОРКИ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОГО НАВЫКА НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	88
Nargiza DUSMATOVA. METHODS FOR DEVELOPING EFFECTIVE SPEECH SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	90
Yulduz SULTONOVA. COGNITIVE-COMPARATIVE EXAMINATION OF SELECTED MOTION VERBS IN RUSSIAN AND ENGLISH	93

TADQIQOTLAR

Gulsanam MASHRAPOVA. O‘ZBEK XALQ QO‘SHIQLARI VA OZARBAYJON BAYATILARIDAGI LEKSIK-MORFOLOGIK PARALLELIZMLAR HAMDA ULARNING POETIK FUNKSIYALARIGA DOIR AYRIM MUHOZARALAR	97